

УДК 336.051

ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ ТА ІНШІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В УКРАЇНІ

Акімова О.В.

Донбаська державна машинобудівна академія (м. Краматорськ)

Досліджено основні передумови розвитку фінансового моніторингу в Україні як засобу попередження та протидії відмиванню грошей. До їх числа віднесено: лавиноподібне зростання неформального та нелегального секторів економіки, розповсюдження криміналітету, в т.ч. саме кримінальних та квазікримінальних методів первісного нагромадження капіталу; незбалансованість регулювання підприємницької діяльності; сформованість олігархічної системи зв'язку влади та бізнесу; широке використання офшорних схем; низький рівень фінансової інклюзії населення. В результаті скорочуються можливості держави контролювати обіг фінансових ресурсів і попереджати використання фінансової системи злочинцями. Підвищення дієвості системи фінансового моніторингу має виходити з необхідності підвищення рівня фінансової інклюзії.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, передумови, фінансова інклюзія, корупція, складність ведення бізнесу, ухилення від оподаткування.

Постановка проблеми. Говорячи в цілому про фінансовий ринок України в порівнянні з іншими ринками, варто підкреслити катастрофічно низьку роль національного фондового ринку і переважно банківськоорієнтовану модель функціонування фінансів. Це пов'язано із скороченням одночасного внутрішнього та зовнішнього попиту на українські активи через їхні високі ризики і недостатню доходність, високі країнні ризики, через погіршення фінансового стану внутрішніх інвесторів, а також через окремі недоліки самого фондового ринку. В свою чергу стагнація фондового ринку стала додатковим чинником того, що вітчизняні компанії, які здатні пройти лістингові процедури і зацікавити інвестора, надають перевагу розміщенню власних цінних паперів на закордонних фондових ринках. З іншого боку, банківський сектор, не дивлячись на його домінуючу роль в фінансовому секторі національної економіки, також є недостатньо результативним в забезпеченні акумулювання внутрішніх фінансових ресурсів. Таким чином, відмітними рисами вітчизняного фінансового ринку є його залежність від притоку закордонних інвестицій, нерозвиненість фондового ринку, недостатня результативність банківського сектору в акумулюванні вільних фінансових ресурсів, високий ризик і непрозорість фінансового середовища, які пов'язані циклічним причинно-наслідковим зв'язком із розповсюдженням нелегальних фінансових операцій, опортуністичною поведінкою реципієнтів інвестицій і учасників фінансових угод взагалі. Зазначені явища обумовлюють високий ризик використання фінансового ринку України для відмивання грошей і, відповідно, посилюють вимоги з боку міжнародної спільноти щодо результативності функціонування системи протидії легалізації злочинних доходів та фінансування тероризму. Однак головною проблемою на шляху розв'язання цього завдання є нездатність держави проконтролювати фінансові потоки і фінансові операції через наявність значного тіньового, неофіційного, фінансового сектору в Україні, який може бути охарактеризований терміном «низька фінансова інклюзія».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансова інклюзія – це відносно нове понят-

тя, зміст якого ще не є усталеним. Керівництво ФАТФ із заходів з боротьби з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та фінансової інклюзії визначає дане поняття як забезпечення доступу до відповідної низки безпечних, зручних та доступних фінансових послуг для груп населення, які з тих або інших причин знаходяться у невідомому положенні, які були виключені з причин низького доходу, розташування, статусу з формального фінансового сектору [1]. Питанням оцінки фінансової інклюзії присвячено роботи Д. Пірса [2], ДеКокера Л. [3], Анцоатегі Д та Деміргюч-Канта А. [4], Аггарвал С. [5] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід відзначити, що практично в усіх роботах з питань фінансової інклюзії використовується надане вище визначення, і крім того, ці роботи мають радше характер прикладної аналітики відносно впливу рівня фінансової інклюзії на економічне зростання, розвиток фінансового сектору та ін. В Україні даному питанню ані в наукових, ані в урядових колах також не приділено належної уваги. Для цілей даного дослідження фінансова інклюзія розглядалася як характеристика включення населення у офіційний фінансовий обіг, в т.ч. в частині доступу до послуг офіційно зареєстрованих фінансових установ. Крім того, характеристика фінансової інклюзії має значення не тільки для визначення перспектив соціально-економічного розвитку, а й для оцінки інституційної спроможності системи фінансової розвідки (зокрема, моніторингу сумнівних фінансових операцій) виконувати власні функції. З огляду на сказане потребує прискіпливої уваги визначення рівня фінансової інклюзії та причин, які його обумовлюють.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення рівня фінансової інклюзії як передумови забезпечення спроможності системи фінансового моніторингу виконувати власні функції та з'ясування причин, які обумовили цей рівень.

Виклад основного матеріалу. Становлення системи ФМ в Україні зумовлене низкою проблем, пов'язаних із поширенням практик позанормативної фінансової поведінки.

В період становлення незалежності і державного будівництва нерозвиненість фінансових

інститутів, розповсюдження шахрайства з приватизаційними цінними паперами в період малої та великої приватизації, доларизація економіки, формування системи корупції і механізмів рейдерства, створення олігархічних конгломератів, активізація іноземного інвестування, в т.ч. в СЕЗ та ТПР, для відмивання грошей, розвиток рейдерства через кримінальні, правоохоронні та судові механізми, слабкість інститутів контролю, політична нестабільність, економічна криза призвели до лавиноподібного зростання неформального та нелегального секторів економіки, розповсюдження криміналітету, в т.ч. саме кримінальних та квазікримінальних методів первісного нагромадження капіталу.

Тіньовий сектор за різними оцінками склав у 1990-х рр. до 80% ВВП, в 2000-2010 рр. – в середньому від 17 до 48%, а в 2011-2014 рр. – тільки за інтегральною офіційною оцінкою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України – 37,2% (табл. 1).

Таблиця 1
Дані щодо обсягу тіньової економіки в Україні, %

Рік	За даними Державної служби статистики України*	Дані за методом «Витрати домогосподарств – обсяг роздрібного товарообігу»	Метод оцінки споживання електроенергії	Монетарний метод	Метод на основі оцінки збитковості підприємств	Метод оцінки на основі порівняння сукупного попиту та сукупної пропозиції	Оцінка Ф. Шнайдера
2004	18,9	33,5	28,0	29,5	25,0	39,0	49,0
2005	18,1	46,5	28,0	25,0	24,0	37,0	48,0
2006	17,3	40,5	27,5	24,5	23,5	33,5	47,0
2007	15,5	38,0	27,0	26,0	24,0	34,5	47,0
2008	15,1	40,0	26,0	38,0	30,0	35,5	46,0
2009	16,1	45,0	35,0	40,5	31,0	30,0	46,0
2010	16,5	44,0	37,0	30,0	31,0	33,0	45,0
2011	16,0	44,0	37,5	27,0	31,5	34,0	44,1
2012	34,0	46,0	29,0	24,0	27,0	-	-
2013	35,0	51,0	30,0	23,0	27,0	-	-
2014	43,0	58,0	38,0	33,0	31,0	-	-

На основі [6] з уточненнями, наведеними у [7]; * - з 2012 р. – за даними МЕРТ

Незбалансованість регулювання підприємницької діяльності, яка проявилась у надмірній складності започаткування бізнесу, кількості необхідних дозволів і документів, складності їх оформлення, значна частка перерозподілу ВВП через податки. Втім, за рейтингом Doing Business децю покращилася ситуація з тягарем державного регулювання для бізнесу.

В 2003 р. для започаткування бізнесу необхідно було 40 днів та витрати в розмірі 25,6% доходу на душу населення, тоді як в 2014 р. – відповідно 21 день та 1,2%; реєстрації власності – 2003 р. – 113 днів, 6,4%; 2014 р. – 27 днів, 2,0%; для виплати податків в 2003 р. було необхідно близько 2100 робочих годин, і рівень оподаткування складав

57,3% прибутку; в 2014 р. відповідні показники скоротилися до рівня 347 годин та 52,7% [8].

Найбільші складності для бізнесу в Україні існують із отриманням будівельних дозволів (в т.ч. реєстрацією права користування землею та нерухомістю), отриманням доступу до електромереж, здійснення формальностей, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю та відновленням платоспроможності, причому не скільки через тривалість або вартість, скільки через непрозорість і ненадійність.

Сформованість олігархічної системи зв'язку влади та бізнесу. За умов знецінення праці, сумлінності, поширення культури «діставання» за гроші та інших форм підкупу, хабарів тощо значно покращився рівень сприйняття корупції: позиція країни за даним показником в рейтингу погіршувалася протягом 1998-2004 рр. (з 69 до 146 місця в рейтингу) та 2008-2012 рр. (з 99 до 152 місця), в 2005-2006 рр. відбулося різке (з 146 до 99 позиції), а в 2012-2014 рр. (з 152 до 142) – повільне покращення ситуації (рис. 1).

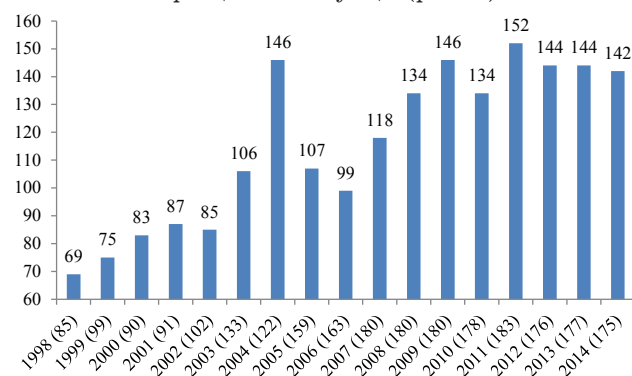

Рис. 1. Динаміка позиції України за Індексом сприйняття корупції (в дужках по осі абсцис – кількість учасників рейтингу)

Побудовано автором на основі даних [9]

Даному явищу сприяли багатуокладність національної соціально-економічної системи, високий рівень зайнятості в бюджетній сфері, невідповідність інституційних та економічних механізмів в сфері охорони здоров'я та освіти новим умовам господарювання, низький рівень культури відповідальності в діловій та побутовій поведінці, слабкість громадського суспільства в контролі за правоохоронною системою.

Хабарництво стало способом вирішення повсякденних проблем, що призвело до формування соціально-економічної системи, в якій в наданні державних послуг, послуг освіти і медицини, отриманні державних контрактів конкурентний механізм і механізм раціонування замінені телефонним правом, особистими взаєминами «я тобі – ти мені». Причому корупційні явища далеко не завжди супроводжуються порушенням закону, а можуть базуватися на прогалинах законодавства, незнанні населенням власних прав та небажанням відстоювати свій інтерес, конформністю в позиції щодо власної ініціативи у викритті корупційних явищ. Крім того, далеко не всі прояви корупції сприймають як такі населенням: наприклад, збирання коштів на ремонт класів, на квіти чи подарунки для вчителів або придбання одноразового ін-

струментарію перед оглядом у лікаря практично не сприймаються як прояви хабарництва.

Через зацікавленість бізнесових структур у легалізації грошових потоків широко використовуються офшорні схеми, причому щодо переліку офшорних зон здійснюється відверта політична маніпуляція. Так, у 2012 р. у порівнянні з 2002 р. обсяг тіньового відтоку капіталу у формі інвестицій з України збільшився за найскромнішими оцінками до 21,0 млн дол., або у 23,6 разу, у 2014 р. його обсяг склав 11,3 млн дол (рис. 2).

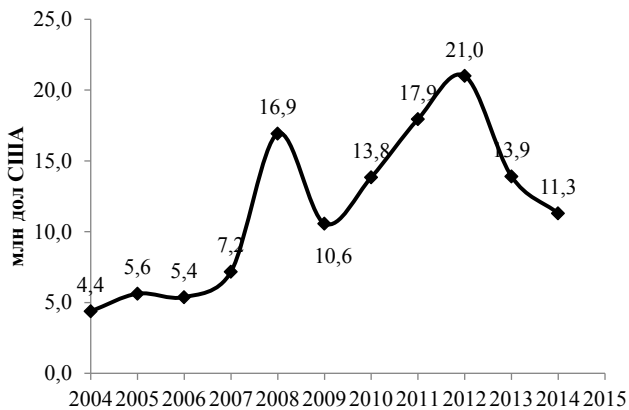

Рис. 2. Обсяг тіньового відтоку капіталу в інвестиціях у 2004-2014 рр. (мінімальна оцінка)

Побудовано автором на основі [10, 11, 12]

Таблиця 2

Обсяги тіньового капіталу в зовнішній торгівлі, млн дол

Рік	Експорт	Імпорт
2005	1609,2	5849,5
2006	1593,5	7655,1
2007	1849,0	8931,0
2008	4444,4	10356,8
2009	2585,7	5485,9
2010	3393,3	5273,4
2011	4194,3	4956,4
2012	5343,7	5847,7
2013	3380,9	5571,2
2014	3584,9	3215,2

Побудовано на основі даних [12]

Основний інструмент виведення коштів – це торговельні операції через офшори. Слід відзначити той факт, що за даними оглядів 2001-2010 рр., 2002-2011 рр. та 2003-2014 рр. Україна поступово посідала 77, 72 та 14 місце в рейтингу країн

з найбільшим нелегальним відтоком капіталу, і досягла 10% рівня співвідношення даного показника з обсягом країнової торгівлі.

Обсяги тіньового капіталу, який пов'язаний з недостовірною оцінкою фактурної та митної вартості товарів за оцінками *Global Financial Integrity* сягнув максимуму в 2012-2013 рр. і дещо скоротився в 2014 (табл. 2).

Розрахунки за даними Державної служби статистики України [13, 14] з максимальним урахуванням віднесення юрисдикцій до офшорних зон показують, що частка експорту до офшорних зон склала в середньому за період 2002-2014 рр. 5,6%, а імпорту – 3,27%. Частка офшорних інвесторів в загальному обсягу інвестицій в 2010-2014 рр. в середньому склала 54,2% всіх прямих іноземних інвестицій в економіку України.

Через недовіру до фінансових інститутів, яка склалася в 1990-х рр., наявність пропозиції нелегальних робочих місць в усіх секторах економіки та використання нелегальних або комбінованих механізмів оплати праці, мотиви приховування доходів і ліквідності в Україні достатньо низьким є рівень фінансової інклюзії населення в організований грошовий ринок (табл. 3).

Зокрема, практично всі показники фінансової інклюзії в Україні є нижчими, ніж у розвинених країнах ОЕСР, а подекуди – від середньосвітових значень, що свідчить про значний обсяг неформального фінансового обігу в Україні.

Висновки і пропозиції. Слід вказати на те, що протягом всього періоду незалежності в Україні так і не вдалося сформувати ефективних механізмів відновлення і забезпечення розвитку економіки. Натомість низка макроекономічних процесів (падіння обсягів економічної діяльності і офіційної зайнятості, інфляція, коливання в рівні надійності та стабільності національної фінансової системи, скорочення інвестицій у відтворення основних засобів, посилення дефіциту фінансових ресурсів тощо) та інституційних механізмів (посилення інфантилізму і соціального утримання, послаблення основних інститутів влади, в т.ч. примусу, скорочення витрат дотримання законності, укорінення у свідомості необхідності жити сьогодні через негативних очікувань щодо змін у майбутньому, постійна зміна законодавства, саботаж реформ, та ін.) призвели до падіння довіри до офіційного фінансового обігу, скорочення фінансової інклюзії, виникнення і поширення тіньового сектору в економіці, формування шаблону ретроорієнтованої поведінки, зростання опортунізму, інтенсифікацію неорганізованого фінансового обігу. Це вилилося у поши-

Таблиця 3

Динаміка окремих показників фінансової інклюзії, % населення

Показник	Світ		Країни ОЕСР		Україна	
	2011	2014	2011	2014	2011	2014
Наявність рахунку у фінансових установах	14,9	17,6	50,8	52,9	19,3	27,5
Наявність дебетової карти	30,5	40,1	61,9	79,7	33,6	39,7
Наявність кредитної карти	14,9	17,6	50,8	52,9	19,3	27,5
Зберігають гроші у фінансових установах	22,6	27,4	45,3	51,6	5,4	7,8
Позичали у фінансових установ	9,11	10,6	14,2	18,4	8,2	8,3
Позичали у нелегальних кредиторів	3,4	4,6	2,2	0,9	1,5	2,3
Позичали у родичів або друзів	22,6	26,2	11,9	14,9	37,3	22,1

Джерело: побудовано автором за даними World Bank, дані відносно осіб старше 15 років [15]

рення моделей та практики позанормативних дій у всіх видах фінансової поведінки – від доходної, до інвестиційної, і у скороченні інституційної спроможності системи фінансового моніторингу в Україні своєчасно і повно виявляти факти незаконних фінансових операцій або операцій,

пов'язаних із відмиванням грошей. За цих умов підвищення дієвості політики з протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму має ґрунтуватися на заходах з підвищення рівня залучення фінансових ресурсів, передусім, наявних у населення, у офіційний фінансовий обіг.

Список літератури:

1. Guidance on Anti-Money Laundering and Terrorist Financing Measures and Financial Inclusion [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/publications/financialinclusion/documents/revisedguidanceonamlcftandfinancialinclusion.html>.
2. Pearce, D. (2011). Financial inclusion in the Middle East and North Africa: Analysis and roadmap recommendations.
3. De Koker, L., Jentzsch, N. (2011). "Financial Inclusion and Financial Integrity: Aligned Incentives?" Shadow 2011: The Shadow Economy, Tax Evasion, and Money Laundering: Proceedings of the 2011 Shadow Conference, University of Mьnster, Mьnster, Germany.
4. Anzoategui, D., Demirgьz-Kunt, A., Martnez Perna, M.S. (2011). "Remittances and Financial Inclusion: Evidence from El Salvador." Policy Research Working Paper 5839, World Bank, Washington, DC.
5. Aggarwal, S., and Klapper, L. (2012). "Designing Government Policies to Expand Financial Inclusion: Evidence from around the World." Unpublished working paper, World Bank, Washington, DC.
6. Shadow economy in Ukraine: causes and solutions. Vysegrad Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ineko.sk/file_download/821.
7. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2014 році: Міністерство економічного розвитку та торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
8. Doing business: World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org>.
9. Corruption Perceptions Index [Електронний ресурс]. – URL : <https://www.transparency.org/research/cpi/overview>
10. Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2002-2011 / D. Kar an, B LeBlanc. Global Financial Integrity Washington DC, 2013.
11. Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2004-2013 / D. Kar and J. Spanjers. Global Financial Integrity Washington DC, 2013.
12. Illicit Financial Flows to and from Developing Countries: 2005-2014 / M. Salomon and J. Spanjers Global Financial Integrity Washington DC, 2015.
13. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України: статистичний збірник – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 44 с.
14. Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність: Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Global Findex: World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/programs/globalindex>.

Акимова Е.В.

Донбасская государственная машиностроительная академия (г. Краматорск)

ФИНАНСОВАЯ ИНКЛЮЗИЯ И ДРУГИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА В УКРАИНЕ

Аннотация

Исследованы основные предпосылки развития финансового мониторинга в Украине как средства предупреждения и противодействия отмыванию денег. К их числу отнесены: лавинообразный рост неформального и нелегального секторов экономики, распространение криминала, в т.ч. именно криминальных и квазикриминальных методов первичного накопления капитала; несбалансированность регулирования предпринимательской деятельности; формирование олигархической системы связи власти и бизнеса; улучшение восприятия коррупции в условиях обесценения труда, добросовестности; широкое использование офшорных схем, низкий уровень финансовой инклюзии населения. В результате сокращаются возможности государства контролировать оборот финансовых ресурсов и предупреждать использование финансовой системы преступниками. Повышение действенности системы финансового мониторинга должно исходить из необходимости повышения уровня финансовой инклюзии.

Ключевые слова: финансовый мониторинг, предпосылки, финансовая инклюзия, коррупция, сложность ведения бизнеса, уклонение от налогообложения.

Akimova O.V.

Donbas State Engineering Academy (Kramatorsk)

FINANCIAL INCLUSION AND OTHER PREREQUISITES OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE

Summary

The main prerequisites of development of financial monitoring in Ukraine as a tool of prevention and counteraction to money laundering are investigated. They are as follows: the avalanche growth of informal and illegal sectors of economy, distribution of crime, including criminal and quasicriminal methods of primary accumulation of the capital; imbalance of regulation of business activity; formation of an oligarchical relations of the authorities and the business; improvement of perception of corruption in the conditions of depreciation of work, conscientiousness; wide use of offshore schemes, low level of a financial inclusion of the population. Possibilities of the state to control a turnover of financial resources and to prevent use of a financial system by criminals are reduced as a result. Increase in effectiveness of system of financial monitoring has to proceed from need of increase in level of a financial inclusion.

Keywords: financial monitoring, prerequisites, a financial inclusion, corruption, complexity of business, evasion from the taxation.